

**ДНІПРО Й УКРАЇНА: ОРИГІНАЛЬНИЙ ПОГЛЯД
НА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОСИСТЕМИ ВЕЛИКОЇ РІКИ**

Велич Дніпра–Борисфена–Славутича у світовому, вітчизняному й національному аспектах неможливо переоцінити. Про цю велику ріку згадував ще Геродот, на її берегах жили і процвітали племена та народи, як майбутній ареал непокірного і свободолюбного українського народу, – основи Української нації й Української держави. Усі вони боготворили цей унікальний дарунок природи та його багатства. Розвиток цивілізації, однак, призвів до протилежного: техногенне навантаження згубило неповторність дніпровських ландшафтів і поставило нас перед невідворотним ризиком їхнього повного знищення. Тому першорядним завданням сьогодення є відродження природного стійкого стану екосистеми Придніпров'я, щоб не дати згаснути цій перлині в намисті України.

Власне під таким кутом зору й обговоримо фундаментальну та прикладну значимість цієї комплексної проблеми, гортаючи монографію «Днепр: прошлое, настоящее, будущее» («Дніпро: минуле, теперішнє, майбутнє» – *тут і надалі переклад наш*) (А. Г. Шапар, О. О. Скрипник, О. В. Міхєєв; за загальною редакцією члена-кореспондента НАН України А. Г. Шапара. – Дніпро : Моноліт, 2019. – 200 с.), яка привернула увагу наукової спільноти відразу після опублікування.

Видання, окрім «Передмови», «Післямови» і «Списку використаних джерел», уміщує три фундаментальні частини: «Географо-ресурсна характеристика Дніпра та образ великої ріки як елемент культурно-історичного спадку народів»; «Сучасний стан ріки Дніпро»; «Відродження Дніпра та образ великої ріки як елемент культурно-історичного спадку народів».

У першій частині «Географо-ресурсна характеристика Дніпра та образ великої ріки як елемент культурно-історичного спадку народів» подано художньо-естетичне бачення минулого великої ріки, єднання Природи і Людини в минулі епохи. Автори розпочали свою розповідь від витоків ріки, від її джерел і дійшли аж до гирла, показуючи ріку, як невід'ємну частину європейської цивілізації. На її величних берегах задовго до людини з'явився рослинний та тваринний світ, а з плином часу – і сама людина, яка крадькома дивилася на цей гігантський непереборний бар'єр плинної води зі змішаними почуттями здивування, страху та цікавості. І надії! З цієї потуги, що аж «дно пре», й народилася, найвірогідніше, і назва ріки – Дніпро, хоча в літературі фігурує розмаїття найменувань Дніпра–Борисфена–Славутича. Великі ріки в часі і просторі завжди були центром тяжіння життя, а Дніпро – це артерія життя, це Йордан руський, у його водах вмивалася ще Язичницька Русь, і зі Святого хрещення Київської Русі зародилася нова віра та нове життя придніпровських народів, бо однаково милозвучно звучить і «Днепр», і «Дняпро», і «Дніпро»! Та тількино суспільство зміцніло, то відразу захотіло підкорити ріку. Зокрема, багато планів

було в Російській імперії, промисловість якої бурхливо розвивалася, але вони так і залишилися проєктами. Змінилися часи, настав 1920 рік, і в плані електрифікації РРСФР («ГОЕЛРО») будівництво потужної гідроелектростанції на Дніпрі визначали як пріоритетне завдання електрифікації країни. Перемогла точка зору про будівництво однієї, а не трьох плотин, – це було політичне рішення як доказ могутності й непо-рушності Країни Рад (усупереч економічним підходам, при втіленні яких у життя електроенергії отримували б на третину більше, а витрат було б на третину менше і простіше спорудження!). Датою початку Дніпробуду стало 8 березня 1927 р.: цього дня в Запоріжжі висадився перший будівельний десант. А вже 1 травня 1932 р. турбіни ДніпроГЕСу подали перший струм, тобто, Дніпровську ГЕС побудували всього за п'ять років, використавши, головню, важку ручну працю. Загальна вартість «візитної картки соціалізму» становила в нинішніх цінах порядку 200 млрд доларів – це щонайменше 100 теплових електростанцій, «кожна з яких за потужністю дорівнювала б Дніпрогесу» (с. 75). Вважали, що це компенсувалося отриманням дешевої електроенергії, поліпшенням судноплавства, забезпеченням зрошення засушливих земель. Спорудження ДніпроГЕСу і дніпровського каскаду гідроелектростанцій та, відповідно, гігантських водосховищ перервало велетенський водний потік та істотно змінило все: і Людину, і Природу, і Довкілля, бо стимулювало затоплення значних площ і підйом ґрунтових вод, спричинило появу зворотних течій, створило проблеми із забезпеченістю водою, довело до скорочення судноплавства. Урешті-решт каскад уже не можна вважати об'єктом енергетики, бо на його утримання витрачають майже всю вироблену електроенергію. Найбільшою проблемою гідроелектростанцій є невинне старіння гідротехнічних споруд, руйнування бетонних конструкцій та гіпотетичне руйнування плотин і їхній вплив на розташовану поряд Запорізьку АЕС.

Негативні чинники існування Дніпра, пов'язані з діяльністю людини, автори поділяють на проблеми, що прийшли з минулого (створення плотин і каскаду водосховищ), та сучасні – такі як інтенсивне промислове виробництво, забруднення вод, зокрема промисловими і комунальними стоками, порушення природних механізмів самоочищення, масова і хаотична забудова берегових ліній, занепад гідротехнічних споруд. Але ж Дніпро – це ще й транскордонний водний об'єкт і, впадаючи в обмежену міжнародну водойму – Чорне море, безпосередньо впливає на формування екологічної ситуації в Болгарії, Грузії, Румунії, Туреччині.

Який же вихід з цієї унікальної ситуації, яке майбутнє очікує екосистему ріки Дніпро?

Відповідь на це запитання певною мірою дає друга частина книги «Сучасний стан ріки Дніпро», у якій детально схарактеризовано основні функції рік і їхніх екосистем та водозбірних басейнів у природі. Розглянуто в природоохоронному аспекті наслідки діяльності давніх і нинішнього покоління, власне питання екології, що турбують суспільство, головню через кризу техногеосистеми басейну Дніпра. Невиправданими виявилися сподівання на прибутки від переходу суден без перевантаження, отримання дешевої електроенергії, збільшення площі зрошуваних земель, збільшення вилову риби. Невраховуваними виявилися й інші негативні чинники: поширення синьо-зелених водоростей, зміна швидкості течії та хімічного складу води тощо. Оцінюючи основні економічні наслідки спорудження водосховищ, автори доходять парадоксального висновку: функціонування каскаду водосховищ навіть економічно збиткове (с. 116), не торкаючись цілої низки негативних екологічних трансформацій: затоплення земель, деградації малих річок, абразії берегів, нагромадження донних відкладів, затоплення унікальних природних пам'яток тощо. Через втрати третини стоку зростають озерно-болотні перспективи ріки і зникають малі річки, а за ними – і наші малі Батьківщини. Наголошено, що у вирішенні екологічних проблеми техно-геосистеми ріки Дніпра важливого значення набувають сучасні методи отримання та аналізу просторової інформації, до яких віднесено дистанційне зондування

Землі та геоінформаційні технології, що дає можливість досягнути якісно нового рівня оцінки певних екологічних параметрів дніпровських водосховищ. Як підсумок, логічним виглядає висновок авторів про безальтернативність розроблення заходів з дерегуляції стоку ріки з метою відродження природного стійкого стану екосистеми Придніпров'я шляхом оптимізації співвідношення техногенних явищ та еколого-геологічної ситуації.

Вагомі аргументи щодо цього питання і ставлення до них суспільства наводяться в матеріалах третьої частини **«Відродження Дніпра та образ великої ріки як елемент культурно-історичного спадку народів»**. Вони ґрунтуються на основних негативних наслідках спорудження шести водосховищ: втрати родючих земель, гідро-сфери, природного розмаїття, природних та історичних пам'яток, зростання негативних соціальних наслідків, погіршення якості і зменшення запасів води тощо, а також можливої реалізації «Програми розвитку гідроенергетики України до 2026 року» на рівнинних річках, таких як Дніпро і Дністер. Водночас автори застерігають проти спроб прийняття ще смертоноснішого проєкту – «Міжнародний водний шлях Е-40 Гданськ–Херсон», реалізація якого остаточно знищить екосистему Дніпра. Для вирішення проблем дерегуляції ріки запропоновано такі концептуальні підходи: визначення можливої етапності і послідовності спуску водосховищ, забезпечення необхідної якості та кількості води для всієї інфраструктури, транспортних функцій ріки і нормальних умов для гідробіотичної складової екосистеми та безпеки життєдіяльності, балансу запасів корисних копалин, можливості проведення археологічних й історичних досліджень, спортивно-туристських заходів. На основі наведених даних здійснено прогноз зміни дніпровських екосистем при спуску водосховищ, зокрема, виводу земель з-під затоплення, будови поверхні з урахуванням територій, які вийшли з-під затоплення, основних сценаріїв розвитку затоплених ґрунтів і вторинного рослинного покриву.

Завершується третя частина монографії оптимістичним поглядом у майбуття з акцентом на техноекодерегулятивному, іхтіологічному, туристично-рекреаційному аспектах. Для цього треба проголосити стратегію використання природних ресурсів Дніпра і зупинити його деградацію, що прогресує. Цю тривалу, різнопланову і фінансо-, ресурс- і працезатратну роботу, ще на стадії передпроекткування, доцільно розпочати якнайшвидше. Для втілення оптимістичного варіанту з дерегуляції Дніпра має бути згода усіх ланок суспільства, насамперед владних структур, які повинні показати державницьке мислення та наявність значного фінансування. За таких передумов оновлений Дніпро залишиться незламним символом відродженої, як птах Фенікс, Держави з тисячолітньою історією і стане переконливим доказом, що Україна хоче і може забезпечити стійкий розвиток.

У **Післямові** автори рекомендують невідкладно оголосити мораторій на реалізацію нових проєктів масштабного використання ресурсів Дніпра та розробити і розпочати реалізацію стратегії подальшого використання ріки як унікального природного об'єкта з наступною покроковою реалізацією послідовних заходів з його дерегуляції.

Завершує книгу **Список використаних джерел** із 178 найменувань, отож, читач за бажання може ознайомитися з цитованими першоджерелами. Загальне сприйняття та опрацювання монографії полегшується її вдалим ілюструванням та досконалим цитуванням.

Що хотілося б порадити авторам, опрацювавши матеріали цієї захопливої книжки. По-перше, якнайшвидшого другого доповненого видання, обов'язково державною мовою (!); по-друге, розширення відомостей з геології регіону, бо екологічні проблеми виникають, коли на природне геологічне середовище накладаються неконтрольовані техногенні процеси; по-третє, вжиття заходів щодо популяризації авторських задумів, бо навіть про вихід такої неординарної книжки значна частина спільноти лише здогадується – книжку треба читати, аналізувати і пропагувати.

У підсумку вважаємо, що нове видання з екологічних проблем екосистеми Дніпра вкрай своєчасне і потрібне, як для фахівців у галузі наук про Землю та інших галузей науки (науковців, викладачів, практиків, аспірантів і студентів), так і широкій спільноті. Воно ґрунтується на багатющому як авторському, так і літературному первинному матеріалі, аналіз якого дає змогу однозначно стверджувати, що альтернативи дерегуляції стоку ріки Дніпра немає! Проте книжка «Днепр: прошлое, настоящее, будущее» не лише про Велику Ріку, вона звучить як заклик: збережімо Дніпро й Україну! Саме цим і маємо керуватися ми, нинішні й прийдешні покоління, тому це видання для Науковця і Викладача, Практика і Державного діяча, кожного, хто любить Україну й Дніпро, і, за словами Великого Каменяра, здібний «виявляти ту любов не потоками галасливих фраз, а невтомною, тихою працею». Це власне і стверджують автори, А. Г. Шапар, О. А. Скрипник, О. В. Міхєєв своєю невтомною працею з обґрунтування необхідності відновлення природного стану екосистеми Дніпра.

*Академік НАН України Мирослав ПАВЛЮК,
доктор геологічних наук Ігор НАУМКО*